

Установа “Дзяржаўны музей гісторыі беларускай літаратуры”
Філіял “Літаратурны музей Максіма Багдановіча”

Даклад

“Кнігі Максіма Горкага на беларускай мове:
удакладненні ў бібліяграфію, лёсы перакладчыкаў”

XVI Міжнародныя кнігазнаўчыя чытанні
да 500-годдзя заснавання Жыровіцкага манастыра і бібліятэкі
(Нацыянальная бібліятэка Беларусі,
г. Мінск, 15 мая 2020)

Аўтар:
загадчык філіяла
Бараноўскі Міхась Аляксандравіч

Мінск 2020

Зараз гэта даволі цяжка ўявіць, але калі пацікавіцца, які аўтар друкаваўся ў Беларусі найбольшымі тыражамі ў першай палове XX стагоддзя па беларуску, то ў ліку першых мы знойдзем Аляксея Максімавіча Пешкава, то бок Максіма Горкага - расійскага, а пасля савецкага пісьменніка. Больш за 445 тысяч асобнікаў - не кожны беларускі класік можа пахваліцца такімі накладамі, што ўжо казаць пра замежнікаў, выдадзеных па беларуску.

Як і любая буйная з'ява, пераклады Горкага неслі адбітак свайго часу, сапраўды "горкага" для нашай літаратуры. Да справы перастварэння Горкага па-беларуску спрычынілася вялікая колькасць выдатных беларускіх пражанцаў, жыццё якіх трагічна абарвалася ў часы сталінскага тэрору, праўда, знаёмства беларускамоўнага чытача з Горкім адбылося значна раней.

На пачатку 1900-х гадоў Алексей Максімавіч Пешкаў становіцца адным з папулярнейшых пісьменнікаў Расійскай імперыі і свету, то не дзіўна, што менавіта яго кніжка патрапіла ў лік нашых першых перакладных выданняў увогуле. У 1910 годзе ў Вільні ў выдавецтве "Наша хата" асобным адбіткам было надрукавана апавяданне "Архіп і Лявонка". Пераклад ажыццявіла мецэнатка беларускага друку, перакладчыца і выдавец Тэрэза Гардзялоўская, вядомая таксама пад псеўданімам Зязюля. У выданніна была пазначана крыптанімам Т.Г. Не да канца зразумела, хто аздобіў вокладку і саму кнігу ілюстрацыямі. Пытаннем іх аўтарства займаліся ў свой час Генадзь Каханоўскі і Надзея Усава. Яны лічылі, што за псеўданімам Я. (Яніслаў) Валакіта хаваецца адпаведна, альбо віленскі мастак Станіслаў Богуш-Сестранцэвіч, альбо адораны мастацкім талентам драматург Альберт Паўловіч. Наклад выдання складаў значныя па тым часе 2000 экзэмпляраў, яўна з разлікам на папулярнасць Горкага.

У сваю чаргу, Максім Горкі аформіў падпіску на газету "Наша ніва", ліставаўся з рэдакцыяй і неўзабаве апублікаваў у часопісе "Современный мир" за 1911 год свой пераклад верша Янкі Купалы "А хто там ідзе?", то бок інтарэс быў узаемны. Праўда, часы ліхалецця перарвалі стасункі Горкага з беларускімі пісьменнікамі. І аднавіліся яны ўжо напрыканцы 1920-х.

Наступных кніг беларускі чытач прычыкаў ужо пры савецкім часе. Яшчэ ў эміграцыйны перыяд жыцця расійскага пісьменніка, у 1925 годзе Калінкавіцкім акруговым палітсаветам танюткую (14 старонак) "Песню аб сокале" і "Песню аб буравесніку" пераклала знакаміты беларускі бібліёграф Юлія Бібіла (рэпрэсавана ў 1937 годзе), а грунтоўныя публікацыі пачынаюцца ўжо з 1930 года. Горкі ўсё яшчэ жыве па за межамі СССР, але ўсё часцей выбіраецца на радзіму.

Вяртанне Максіма Горкага з эміграцыі не адбылося адразу. Гэтаму папярэднічала некалькі паездак у СССР. Першая з іх адбылася ў 1928 годзе, і была прымеркавана да 60-годдзя пісьменніка. Паколькі цягнік, у якім вяртаўся пісьменнік на Радзіму, праходзіў праз Беларусь, то сустракаць яго, акрамя маскоўскай, было даручана і беларускай пісьменніцкай дэлегацыі. У Негарэлым яго сустракалі Цішка Гартны, Андрэй Александровіч, Платон Галавач, Міхась Лынькоў, адну з прамой рабіў Рыгор Кобец, будучы драматург працаваў на той час качагарам піваварнага завода "Беларусь" і гаварыў ад імя працоўных.

Потым кароткі прыпынак у Мінску, дзе яго сустракаў, сярод іншых, Якуб Колас. На пісьменніка жадалі зрабіць як мага лепшае ўражанне, таму мітынгі насілі ўрачысты і масавы характар. Ад нечаканасці такой сустрэчы Горкі на пэўны час нават разгубіўся і праслязіўся, але, як бачна з іншых успамінаў, чулілася і, нават, "слязліваць" заўважалася за ім не аднойчы.

У 1930 годзе ў Беларускай дзяржаўнай выдавецтве выходзіць "зброднік" Максіма Горкага ў перакладзе А. Мсціслаўскага (Максіма Гарэцкага). "Канавалаў: Чалкаш: Апавяданні". У перавыданні апавяданняў у серыі "Школьная бібліятэка", зробленым у 1933 годзе, імя перакладчыка ўжо не пазначалася. На той час Максім Гарэцкі знаходзіўся ў высылцы ў Вятцы.

З'ява гэта характэрная. Так, у пазнейшым перавыданні знікла прозвішча перакладчыка аповесці "Дзяцінства" Платона Жарскага. Не пазначаўся ў другім выданні перакладчык рамана "Маці" Змітрок Астапенка, арыштаваны ў 1933 годзе. Выдалена ў перавыданні твора "У.І.Ленін" прозвішча Паваротнага.

У некаторых выданнях, як то "Мае універсітэты" (1931), "Песы" (1934), "Дружкі" (1938), "Справа Артамоновых" (1941), імя перакладчыка не пазначалася ўвогуле.

Найбольш красамоўным у гэтым ракурсе з'яўляецца шматтомнае выданне творчасці Горкага, якое ажыццяўлялася ў перыяд з 1935 па 1938 гг, распачатае яшчэ пры жыцці Аляксея Максімавіча (ён памірае ў 1936 годзе). Так, за абазначаны перыяд з запланаваных 24 тамоў пабачылі свет тамы 5—13, 16—20, 23—24 (тамы 1—4, 14—15, 21—22 так і не былі выдадзены).

Нельга не звярнуць увагу на змены, якія адбыліся ў рэдакцыйнай калегіі цягам рэалізацыі выдавецкага праекта. З сямі яе першапачатковых членаў, у ліку якіх Лынькоў М., Браўковіч Ф., Змітрок Бядуля, Горын П., Галавач П., Чарнушэвіч А., Якуб Колас, да 1938 года дажыло толькі трое. А ў тамах 24 і 16-17, якія выходзілі апошнімі, рэдактары на ўсялякі выпадак не пазначаны ўвогуле. Якраз у 1938 годзе Якуб Колас у матэрыяле "Друг і настаўнік" прысвечанаму Горкаму піша:

"Зраднікі айчыны, змоўнікі і забойцы, як атрутнае зелле, вырваны, выкінуты з квітнеючага саду нашай краіны. Імёны іх будуць сцёрты з памяці народа. Светлы ж і чаруючы вобраз вялікага пісьменніка-грамадзяніна будзе жыць і ззяць у вяках, як прадсветны золак". [1, с.20].

Многія з гэтых "зраднікаў" віталі прыезд Горкага ў Беларусь пасля эміграцыі, а ў 1934 годзе у час першага Усесаюзнага з'езда ў складзе беларускай дэлегацыі пісьменнікаў наведалі дом Горкага. Праўда, улічваючы масавасць мерапрыемства, наўрад ці можна было казаць пра нейкую змястоўнасць знаёмства. Тым не менш, беларускія пісьменнікі падарылі Аляксею Максімавічу часопісы "Польмя" і "Малодосць" і, верагодна, мелі магчымасць абмеркаваць нейкія пытанні па падрыхтоўцы шматтомнага збора твораў.

Цікаваць выклікаюць і пэўныя моўныя змены, якія адбыліся ў перавыданнях твораў Максіма Горкага. Так, ужо згаданае вышэй апавяданне "Дзед Ахрп і Лявонка" ў выданні 1937-га года ператварылася ў "Дзеда Архіпа і Лёнку", а аповесць "Дзяцінства" (першае выданне 1930 год) у 1939 годзе ўжо называлася "Дзецтва", дзеля справядлівасці трэцяе выданне твора, якое

выйшла ў 1949 годзе ўжо ў перакладзе Алеся Якімовіча, а не Платона Жарскага, ізноў мела назву "Дзяцінства".

Межавым для справы перакладаў твораў Максіма Горкага на беларускую быў 1955 год, калі ў друку з'яўляецца кніга апавяданняў. З 1955 па 1991 год выйшлі толькі "Казкі: для малодшага школьнага ўзросту" ў перакладзе Алеся Якімовіча" (1968) - 76000 экзэмпляраў на 24 старонкі, ды кніга горкаўскіх успамінаў пра Леніна (1969).

У часы суверэнітэту цікавасці да спадчыны Максіма Горкага ў Беларусі не паболела. Толькі дзякуючы працы Міхася Маліноўскага з'явіліся дзве невялікія кніжыцы "Песня пра Сокала і Вужа" (2006) і "Гадзіннік" (2017), на 14 і 24 старонкі адпаведна і агульным накладам 499 экзэмпляраў.

Такое вось завяршэнне бібліяграфіі самага перакладанага замежнага пісьменніка на беларускую мову. А кніг было сапраўды нямала: 44 паасобных выдання, 16 з 24 запланаваных тамоў поўнага збору твораў, агульным тыражом каля 500 тысяч асобнікаў. Найбольш поўнае апісанне кніг Горкага на беларускай мове падрыхтавала да 100-годдзя пісьменніка Н.Б. Ватацы[1, с.246], але яго можна дапоўніць наступнымі выданнямі:

Горкі М. Адказ інтэлігенту: Пер. з рас. мовы Белдзяржвыд, 1931. 23 с. 7000 экз.

Горкі М. Мае універсітэты: Пер. з рас. мовы. Мн. : Белдзяржвыд, 1931. 187 с. 5000 экз.

Горкі М. П'есы. Менск: Дзяржаўнае выдавецтва Беларусі, ЛіМ, 1934.

Горкі М. Аб рэлігіі: Зб. Мн. : Белдзяржвыд, 1938. 128 с. 5000 экз.

Горкі М. У.І.Ленін: [Успаміны: Пер. з рус.] Мн. : Дзярж. выд-ва БССР, 1960 41 с. 8000 экз.

І кнігі, якія выйшлі пасля публікацыі Н.Б.Ватацы:

Горкі М. Казкі: Для мал.шк.узросту / Пер.А.Якімовіча. Мн. : Беларусь, 1968. 23 с.76000 экз.

Горкі М. У.І.Ленін: Успаміны / Пер.М.Паслядовіча. Мн. : Беларусь, 1969. 82 с. 6000 экз.

Горкі М. Песня пра Сокала і Вужа. Пераклад М. Маліноўскага. Баранавічы : Інпрынт, 2006. 14 с. 299 экз.

Горкі М. Гадзіннік: [апавяданне]. Пераклад М. Маліноўскага. Баранавічы : Фенікс Аляксеева Ю. Ю., 2017. 24, [1] с.,: іл. ; 14 см. 200 экз.

Зараз Аляксей Максімавіч Пешкаў у беларускім кантэксце згадваецца хіба што ў сямейных ўзаемасувязях з Багдановічамі, а раней Максім Горкі меў непасрэдны ўплыў на маладую беларускую літаратуру, у тым ліку праз перастварэнне яго твораў. Максім Гарэцкі, Змітрок Бядуля, Платон Галавач, Змітрок Астапенка, Сымон Баранавых, Аркадзь Куляшоў, Алесь Якімовіч, Янка Брыль і іншыя выдатныя беларускія пісьменнікі спрычыніліся да гэтай дзейнасці. Але, тое не заўсёды можна пабачыць, трымаючы ў руках выданне Горкага сталінскай пары, - адсутныя прозвішчы перакладчыкаў як яшчэ адна ілюстрацыя таго бязлітаснага часу.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. Максім Горкі і беларусь. Зборнік артыкулаў і ўспамінаў. Мінск, “Беларусь”, 1968. 264с.
2. Усова, Н. М. Янислав Волокита и его иллюстрации к «Архипу і Лявонке» М. Горького. Проблема авторства / Н. М. Усова // Паведамленні Нацыянальнага мастацкага музея Рэспублікі Беларусь. – Мінск, 2007. – Вып. 6. – С. 194 – 202.

В первой половине двадцатого века Максим Горький был одним из самых издаваемых писателей на белорусском языке, тиражами сопоставимыми с классиками национальной литературы. Лучшие прозаики занимались переводами его произведений на белорусский, и далеко не ко всем судьба была благосклонна. Анализируя библиографию Максима Горького, можно заметить как набирала ход репрессивная машина сталинизма, как исчезали имена причастных к выходу книг, как деформировался язык переводов, как угасал интерес к писателю после смерти Иосифа Сталина.

In the first half of the twentieth century, Maxim Gorky was one of the most published writers in the Belarusian language, with print runs comparable to the classics of national literature. The best prose writers were engaged in translating his works into Belarusian, and far from all fate was favorable. Analyzing the bibliography of Maxim Gorky, one can notice how the repressive machine of Stalinism was gaining momentum, how the names of the books involved in the publication disappeared, how the language of translation was deformed, how the interest in the writer faded after the death of Joseph Stalin.